

Μιχάλης Λυμπεράτος

Οι Πόντιοι και η, κατά κύματα, μετανάστευση τους τον 20^ο αιώνα.

Η ιστορία του ελληνικού πληθυσμού στην περιοχή του Πόντου, περιμετρικά της Μαύρης Θάλασσας ξεκινά με την ίδρυση της Σινώπης από Ίωνες ναυτικούς το 800 π.Χ. Από τη Σινώπη Ίωνες ίδρυσαν σειρά άλλων πόλεων με κυριότερη αυτών την Τραπεζούντα το 783 π.χ. Το διάστημα μετά από την οθωμανική κατάκτηση (κυρίως ο 18ος και ο 19ος αιώνας) χαρακτηρίζεται από μεταναστευτικά ρεύματα στη νότια Ρωσία και στον Καύκασο, όπου δημιουργούνται μεγάλες ποντιακές κοινότητες. Ωστόσο, παρά την άνθηση του ο ελληνισμός της περιοχής τον 20 αιώνα υπέστη μια εκτεταμένη διαδικασία ξεριζωμού και προσφυγιάς.

Η διαδικασία εξόντωσης και ξεριζωμού των ελληνικών πληθυσμών του Πόντου αφορά σε τρεις διαδοχικές περιόδους: η πρώτη φάση αφορά από την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ως στις αρχές του 1916. Ξεκίνησε στα 1915, όταν μια σειρά εκτοπίσεων έλαβε χώρα από το τουρκικό κράτος με το πρόσχημα ότι ο πληθυσμός της περιοχής υποστήριζε τους Ρώσους στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, με αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός κατοίκων από τις περιοχές της Σινώπης και της Κερασούντας να εκτοπιστεί στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Κορυφώθηκε με την κατάληψη της Τραπεζούντας από τον ρωσικό στρατό, τον Ιανουάριο του 1916 και την αποχώρηση των Ρώσων από την περιοχή και την ανακατάληψη της από τους Τούρκους. Στη φάση αυτή σημειώθηκαν και αναγκαστικοί εξισλαμισμοί

Η δεύτερη τελειώνει με το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1917-1918) και αφορά στον εκτοπισμό των Ποντίων από τα σύνορα της Τουρκίας για λόγους, υποτίθεται, προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Μαζί με τους Πόντιους εξολοθρεύτηκαν ή αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν εκατομμύρια Αρμένιοι και Κούρδοι, τους οποίους εξόντωσε ή μετακίνησε ο τουρκικός στρατός με το πρόσχημα του Ταλάτ Πασά, τον Απρίλιο του 1915, να εκδιωχθούν οι πληθυσμοί αυτοί από τις ζωτικές περιοχές για τα στρατιωτικά συμφέροντα της Τουρκίας. Αναφορικά με τον ποντιακό ελληνισμό, σύμφωνα με εκτιμήσεις του τότε επίσκοπου Τραπεζούντας, ο αριθμός των θυμάτων αυτών των πολιτικών ανήλθε, για εκείνο το διάστημα, σε 100.000 περίπου.

Η μαζική μετατροπή των Ποντίων σε πρόσφυγες τερματίζεται με την εφαρμογή του Συμφώνου για την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (1918-1923). Η περίοδος εγκαινιάστηκε με την συνθηκολόγηση της Ρωσίας και την απόσυρση του ρωσικού στρατού από την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, όπου και ξεκίνησε καινούργιος κύκλος διώξεων με την άφιξη του Κεμάλ Ατατούρκ, τον Μάιο του 1919, στην περιοχή και την δράση ατάκτων ομάδων Τούρκων εθνικιστών (τσετών) κατά των χριστιανικών πληθυσμών. Ιδίως οι τούρκοι άτακτοι με τις εντολές του Κεμάλ πραγματοποίησαν σφαγές και οι εκτοπίσεις των Ελλήνων από τη Σαμψούντα του Πόντου και χωριά της περιοχής. Μεταξύ Φεβρουαρίου και Αυγούστου 1920 πραγματοποιήθηκε η πυρπόληση της Μπάφρας και η μαζική εξόντωση των 6.000 Ελλήνων που είχαν σπεύσει να βρουν προστασία στις εκκλησίες της περιοχής. Συνολικά από τους 25.000 Έλληνες που ζούσαν στις περιοχές της το 90% δολοφονήθηκε, ενώ από τους υπόλοιπους, οι περισσότεροι εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Οι πλούχοντες και οι προσωπικότητες του των εν λόγω κοινοτήτων συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο από τα λεγόμενα «Δικαστήρια της Ανεξαρτησίας» στην πόλη Αμάσεια, τον Σεπτέμβριο του 1921.

Το 1924, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, σύμφωνα με την Συνθήκη της Λωζάνης, πραγματοποιήθηκε ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων και μέσα στη συμφωνία της συνθήκης περιλαμβανόντουσαν και οι χριστιανοί (ελληνόφωνοι ή μη) κάτοικοι του Πόντου, όπως και αυτοί της υπόλοιπης Μικράς Ασίας. Η πλειονότητα των Ποντίων προσφύγων που ήρθαν τότε στην Ελλάδα εγκαταστάθηκε στη Μακεδονία και την Θράκη, ενώ πολλοί κατέφυγαν στην ΕΣΣΔ ή στις ΗΠΑ. Οι Πόντιοι που είχαν αλλαξοπιστήσει παρέμειναν στη Τουρκία.

Υπολογίζεται ότι περίπου 350.000 Πόντιοι χάθηκαν σε αυτές τις φάσεις της προσφυγιάς και των εθνολογικών εκκαθαρίσεων, πολλοί από αυτούς κατά τη διάρκεια καταναγκαστικών πορειών στις άνυδρες εκτάσεις της Ανατολίας και της Συρίας. Στις 24 Φεβρουαρίου 1994 η Βουλή των Ελλήνων ψήφισε ομόφωνα την ανακήρυξη της 19ης Μαΐου ως «Ημέρα Μνήμης για τη Γενοκτονία των Ελλήνων στο Μικρασιατικό Πόντο». Με τον όρο Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου (*Pontic Greek Genocide*) αποκαλείται η συστηματική εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου από την κυβέρνηση των Νεότουρκων, κατά την περίοδο 1914-1923. Η γενοκτονία των Ποντίων είναι αναγνωρισμένη ως τέτοια επισήμως από τέσσερα κράτη, την Ελλάδα με νόμο του 1994 (Ν. 2193/1994), τη Σουηδία με υπερψήφιση στο Σουηδικό κοινοβούλιο στις 11 Μαρτίου 2010, την

Αρμενία τον Μάρτιο του 2015, μαζί με τη γενοκτονία των Ασσυρίων και την Ολλανδία, μαζί με τη γενοκτονία των Αρμενίων και Ασσυρίων. Επίσης, στα 1998 η Βουλή ψήφισε ομόφωνα την ανακήρυξη «της 14ης Σεπτεμβρίου ως ημέρας εθνικής μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από το Τουρκικό Κράτος».

Πάντως, όταν οι Πόντιοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα την περίοδο του Μεσοπολέμου η αντιμετώπισή τους από πλευράς των ντόπιων Ελλαδιτών δεν υπήρξε πάντα θετική. Πολλές φορές οι αυτόχθονες, αντιμετώπισαν τους Πόντιους και τους Μικρασιάτες πρόσφυγες ως εισβολείς και πολιτιστική απειλή. Προκλήθηκαν πολλά επεισόδια κατά τα οποία οι πρόσφυγες σε ολόκληρη την Ελλάδα έγιναν θύματα ρατσιστικών και εγκληματικών ενεργειών. Πυρπολισμοί συνοικιών, δια της βίας εξώσεις από σπίτια και αποκλεισμός από τις οικονομικές δραστηριότητες, χαρακτήρισαν ιδίως την πρώτη δεκαετία εγκατάστασης των προσφύγων. Οι απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί «τουρκόσποροι» ήταν μια καθημερινότητα για τους πληθυσμούς που εγκαταστάθηκαν στις παρυφές των πόλεων υπό τραγικές συνθήκες βιοπορισμού και στέγασης. Ο ελλαδικός ρατσισμός συνεχίστηκε να εκφράζεται δια μέσω των περίφημων ανεκδότων γελοιοποίησης των Ποντίων.

Εκτός, όμως, από τους Πόντιους που κατέφυγαν στην Ελλάδα, ένα άλλο μεγάλο τμήμα κινήθηκε προς τα βόρεια και εγκαταστάθηκε σε περιοχές της Ρωσίας (Σοβιετικής Ένωσης) στην περιοχή της Κριμαίας μετά τα 1919. Ο σοβιετικός ελληνισμός, και κυρίως ο πυρήνας των ποντίων που είχαν εγκατασταθεί στη Σοβιετική Ένωση, κατάφερε να δημιουργήσει σύντομα ένα σε μεγάλο βαθμό αυτόνομο πολιτισμό. Πολιτικά, κατάφερε να δημιουργήσει τέσσερις ελληνικές σοβιετικές αυτόνομες περιοχές. Οι τρεις εντοπίζονταν στη νότια Ουκρανία, στη Μαριούπολη και το Ντόνεσκ ενώ η τέταρτη και σημαντικότερη (η λεγόμενη «Ελληνική Περιοχή» ενταγμένη στην περιφέρεια Μαύρης Θάλασσας) είχε ως κέντρο της την ρωσική κωμόπολη Κριμσκ. Υπήρχαν περιοχές, όπου οι Έλληνες είναι η σημαντικότερη εθνότητα, όπως στην περιοχή της Αζοφικής, στο Κουρμπάν, της νότιας Ρωσίας, στο Σοχούμι στον Καύκασο και την ύπαιθρο του, στην Τσάλκα και την πόλη και τα περίχωρα της Τυφλίδας. Στην απογραφή του 1937 καταγράφηκαν 268.889 άτομα στην περιοχή, αν και ο πραγματικός αριθμός των Ελλήνων εκεί πιθανόν να υπερέβαινε

τις 330.000. Από αυτούς το ένα τρίτο περίπου είχε και ελληνική υπηκοότητα. Όμως, οι ποντιακοί πληθυσμοί που ζούσαν στην ΕΣΣΔ από το 1934 είχαν αρχίσει να υφίστανται τις επενέργειες της πολιτικών κατανομής πληθυσμών του σοβιετικού κράτους και υποχρεώθηκαν σε νέες μετακινήσεις από τις εστίες τους. Από τα τέλη του 1937 και μετά οι τέως αυτόνομες ελληνικές περιοχές απογυμνώθηκαν σχεδόν απόλυτα από το ελληνικό στοιχείο με το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων του στάλθηκε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Σιβηρία.

Οι πρώτοι Έλληνες που μετατοπίστηκαν ανατολικά ήταν οι κάτοικοι με ελληνική υπηκοότητα της κοιλάδας του Κουμπάν, περιοχής της νότιας Ρωσίας. Ένα μέρος τους μεταφέρθηκε στις περιοχές κοντά στο Βλαδιβοστόκ. Οι υπόλοιποι εκτοπίστηκαν στο Καζακστάν της Σιβηρίας. Την ίδια στιγμή η ελληνική κυβέρνηση προσέφερε κάθε δυνατή βοήθεια στους πρόσφυγες, διευκολύνοντας την εκκένωση της περιοχής από το ελληνικό στοιχείο που άρχισε να καταφεύγει μαζικά στην Ελλάδα.

Έτσι, από την άνοιξη του 1938 άρχισαν να καταφθάνουν σε ελληνικά λιμάνια ομάδες Ελλήνων από τη Σοβιετική Ένωση. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους ο αριθμός αυξήθηκε. Η ελληνική πρεσβεία της Μόσχας είχε εντολές να χορηγεί άδεια σε όποιον επιθυμούσε να εγκαταλείψει τη Σοβιετική Ένωση. Οι πρόσφυγες αυτής της περιόδου εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Ελλάδας όπου είχαν εγκατασταθεί οι πρόσφυγες του '22, καθώς και σε διάφορα μέρη της Κεντρικής Ελλάδας, όπως η Λαμία και η Χαλκίδα και της Πελοποννήσου, όπως το Άργος και η Τρίπολη.

Το 1944, στα πλαίσια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μετά την εκδίωξη των γερμανικών στρατευμάτων από την περιοχή, ξεκίνησε νέα φάση της προσφυγιάς των Ποντίων. Ήταν τότε που αποφασίστηκε η εκτόπιση των Ελλήνων της Κριμαίας στο Ουζμπεκιστάν και στη Σιβηρία. Οι άθλιες συνθήκες ζωής των εκτοπισμένων φαίνονται από το γεγονός ότι, από τις 31.000 οικογένειες που είχαν εκτοπιστεί τότε στην Κιργιζία μόνο οι 5.000 βρήκαν στέγη. Υπολογίζεται ότι τότε εξορίστηκαν 70.000 Έλληνες της Κριμαίας στη Σιβηρία. Το 1946 εξορίστηκε στο Καζακστάν, στην περιοχή ανάμεσα στην Άλμα Άτα και στη Τζαμπούλ, ένα μεγάλο

μέρος από τους Έλληνες του Κουμπάν που είχε αποφύγει την πρώτη εκτόπιση.

Οι λόγοι της νέας αυτής εκτόπισης ήταν οι έντονες τοπικιστικές απαιτήσεις που αναπτύχθηκαν στην περιοχή της Γεωργίας, ομάδων που ήθελαν να εκκαθαρίσουν από μη γεωργιανούς πληθυσμούς τα παραλία της Μαύρης Θάλασσας, την Αμπχαζία κυρίως και απέκτησαν προσβάσεις στο Κρεμλίνο. Στα θύματα περιλαμβάνονταν και άλλες εθνότητες, όπως Αρμένιοι, Αμπχάζιοι, ακόμα και Ρώσοι. Οι επιχειρήσεις μετακίνησης πληθυσμών γίνονταν με φορτηγά προς την Ασία από στρατιωτικά τμήματα που είχαν την ονομασία Τμήματα Επιτήρησης των Δρόμων και από στρατεύματα Επιτήρησης των Συνόρων. Το 1949 δεκάδες χιλιάδες Έλληνες Πόντιοι του Καυκάσου, κατατάχτηκαν στην κατηγορία των «ειδικώς απελαθέντων» και εξορίστηκαν στις 13 Ιουνίου 1949 στην Κεντρική Ασία. Σκοπός ήταν να χρησιμοποιηθούν για την γεωργική και δομική βελτίωση των ερήμων του Καζακστάν και το Τατζικιστάν. Αυτές οι διώξεις σταμάτησαν μόνο στα τέλη του 1949 με την μερική επιστροφή των επιζησάντων στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας.

Νέα προσφυγιά γεννήθηκε με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης στα 1989, όπου το μεγαλύτερο μέρος από το σχεδόν μισό εκατομμύριο Ελληνοπόντιων και Μαριανουπολιτών της Σοβιετικής Ένωσης κατέφυγε στην Ελλάδα. Η κατάσταση για αυτούς υπήρξε εξίσου δραματική, όπως και με τα προηγούμενα κύματα προσφυγιάς, καθώς με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα περιθωριοποιήθηκαν με τον ρατσισμό κατά των Ποντίων να ανθίζει εκ νέου. Το αδόκιμο εθνικό επίθετο «ρωσοπόντιος» είναι δείγμα της απαξιωτικής και απορριπτικής στάσης των ελλαδιτών μπροστά στους νεοαφιχθέντες, που υιοθετήθηκε και από απογόνους των Πόντιων και Μικρασιατών προσφύγων του 1922. Την κατάσταση επιδείνωσε η απουσία κρατικού σχεδίου αντιμετώπισης της προσφυγικής

κρίσης και η αδράνεια της κρατικής μηχανής κατά τη διάρκεια του πολέμου της Αμπχαζίας.